



САНА ОЛОХ

12+

2020 сыл
Ахсынньы
1 күнэ
оптуорунньук
№ 90
(11745)

Чурапчы улуусун хаһыата • ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • @sanaoloh

ахсынньы 1 > ахсынньы 2 > ахсынньы 3 > ахсынньы 4 > ахсынньы 5 > ахсынньы 6 > ахсынньы 7

--- НОВОСТИ РЕСПУБЛИКИ ---

Ограничения, действующие на территории республики, сохранены по 15 января



Текущая санитарно-эпидемиологическая ситуация в республике остается напряженной. Управление Роспотребнадзора по РС (Я) за прошедшие сутки зарегистрировало 215 новых случаев коронавирусной инфекции. На сегодня в городе Якутске выявлено 111 новых случаев. Большое количество случаев зарегистрированы в Мирнинском, Нерюнгринском, Мелено-Кангаласском районах. Глава Якутии Айсен Николаев на заседании оперативного штаба республики определил ситуацию как подконтрольную. Об этом сообщила на традиционном брифинге 30 ноября заместитель председателя Правительства Якутии Ольга Балабина.

Вице-премьер отметила, что Указом Главы Якутии по 15 января сохранены ограничения, действующие на территории республики, в частности режим самоизоляции для лиц пожилого возраста старше 65 лет и лиц, имеющих хронические заболевания. Для всех граждан республики сохраняется масочный режим, режим социального дистанцирования. Для работодателей сохраняются следующие правила: удаленный режим работы для не менее 50 процентов работников, обязательное отстранение от работы лиц с признаками ОРВИ и тех, кто сообщил о том, что заболел коронавирусной инфекцией. Кроме того, обязательства работодателей являются термометрия работников, посетителей и дезинфекция помещений, сохранение и обязательное введение социального дистанцирования по возможности в тех учреждениях, которые работают при большом количестве людей.

Для учреждений торговли, общественного питания введено новое ограничение на период с 15 декабря по 15 января. Работа ресторанов и услуг общественного питания, также как и по всей РФ, должна осуществляться с 08.00 до 23.00 часов.

Ольга Балабина отметила, что Главой Якутии рекомендовано предприятиям торговли продлить время работы для того, чтобы в предновогодние, рождественские праздники не допустить большого скопления покупателей и самостоятельно регулировать вопросы по концентрации посетителей.

Для учреждений образования Главой республики определен План, в соответствии с которым проведение

школьных и детских утренников возможно в группах с соблюдением санитарно-эпидемиологических правил без привлечения родителей и без участия лиц, оказывающих услуги в сфере культурно-развлекательного досуга.

Органам государственной власти и органам местного самоуправления определено исключить из планов проведения крупных торжественных мероприятий, мероприятий в реальном режиме времени. Все праздничные мероприятия должны пройти в онлайн-режиме. Эти правила, определенные Главой республики, касаются любого населенного пункта на территории региона независимо от того, что там имеет место случай новой коронавирусной инфекции или нет.

Ольга Балабина обратила внимание на то, что в связи с открытием автозимников главам муниципальных образований северных районов необходимо решить вопросы о контроле над соблюдением соответствующих санитарно-эпидемиологических требований.

Сегодня за сутки лабораториями республики проводится 2,5 тысяч исследований на коронавирус, так как в связи с новой методикой тестирования осуществляется в основном для подтверждения диагноза.

Пресс-служба Главы Республики Саха (Якутия) и Правительства Республики Саха (Якутия)

Фото Марии Васильевой.

--- УЛУУСКА - БУ КҮННЭРГЭ ---

ЧУРАПЧЫГА МУСУОЙ ЭЙГЭТИГЭР УЛАХАН ҮЛЭ ОҢОҢУЛУННА

Өссө бу саас, ыам ыйын 1 күнүгэр Чурапчы мусуойун үлэһитэ Ольга Ядреева, Арасыйыа граны ылбытын туһунан үөрүүлээх сурах өрөспүүбүлүкэбитин тилийэ көппүтэ. Ол гран номнуо үлэбэ кириэн, сэттиннэ 27 күнүгэр "Чурапчылар Аба дойду Улуу сэриитигэр кылааттара" диэн ааттанан, Өндөрүүскэ Саабын аатынан Чурапчытаабы кыраайы үөрэтэр мусуойга үөрүүлээх тэрээһинэ буолла.



Мусуойга кэлбит дьон бу мунука дойду үрдүнэн Сэрии сылларыгар туох хамсааһын буолбутун, Чурапчы улуусун тыыл, үлэ бэтэрээннэрин сүлхэн кылааттарын, көһөрүллүү ыар сылларын туһунан, дьахталлартан маннайы летчик Вера Захаровага, легендарнай артиллерист Гавриил Протодаьяковка, бизе бойобуой уордьаннаах Семен Флегонтова, бука бары ытыктыыр кырдыабыспыт, Аба дойду Улуу сэриитин кыттылааҕа Иван Павловка, улууспут уордьаннаах саллааттарыгар, фронтовик суруйааччыларга аһаммыт истиэнэлэри көрүүхкэ сөп. Маны таһынан аһыгы технология элементнэрин туһунан, интерактивнай табло итинэнэ мультимедийнай-анимационнай киллэһиктэр оскуола оҕолоругар, улахан да дьонно сонун сүүрэни киллэрэхтэрэ.

Мусуой үлэһиттэрин улахан үлэни ыппыккытынан, итиник-истинник эбэрэлибин. Бу - барыта кэнэбэски ычачка анаар, улууспутугар улахан суолталаах үлэ, - диэн улуус дьокутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдэтэлэ



Афанасий Захаров тус этиитигэр тоһоҕолосон бэллэстээтэ. Үөрүүлээх чааска мусуой дириэктэрэ Юрий Толстоухов, киин библиэтиэкэ дириэктэрэ Вера Платонова, култуура управлениетын начаалынньыга Дмитрий Попов, мусуой бары үлэһиттэрэ кыттыһыны ыллылар. Юрий Семенович анал сайаапкаларынан кылаастан 10-нуу оҕо көнүллээх мусуой аана сотору кэмнэнэ сыһыа-бааһа аһылларын эттэ. Онон Арасыйыа Граны хаһаайката Ольга Ядреева анаан онорбут үлэтин улууспут олохтоохторо астына-дуоһуна көрүүхтэрэ диэн эрэнэбит.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

«Айыллаан» олонхо туруорда

Олонхо декадатын чэрчитинэн улууспутугар үгүс үлэ ыытыллар. Олортон биер үөрүүлээбэ - Чурапчы нэһилиэгин «Айыллаан» сыннаалан киинэ Илларион Давыдов «Тойон Ньургун» олонхотун сыанаба туруорда. Түгэни мүччү туппакка, уус-уран салайааччы Ольга Ноевалыын, фольклорга исписэлиис Марианна Донуаевалыын сэлэргэстим.

- Ольга, уус-уран салайааччы быһыытынан атын, ураты эйгэбэ холоннун. Олонхону туруоруу хайдах эбитий?

- Быһыл туһааннаах, анал үөрэхтээх исписэлиистэр кэлбиттэрэ. Талааннарын, сатабылларын тургутан көрөн, олонхо туруоран көрүүхкэ сөп эбит диэн санааба кэлбитим. Ити курдук, сыанаба турар испэктээх-олонхо буоллун диэн, «Тойон Ньургун» олонхо ис хоһоонун, хас биирдии уобараһын ырытан, кимнээх оонньуохтарын сөбүн кэпсэтэн барбыппыт.

Фольклор исписэлиийин Марианна Донуаеваны кытары туох-хайдах буолуохтаабын барытын ырытан, илдьиритэн, оҕолорго, улахан дьонно тийиэхтээх, тоһору өйдөнүөхтээх диэн ылсыбыппыт туолла дии саныбын.

Худуоһунньуктук Ирина Васильева хас биирдии көстүүмү эскизтээн онордо, тиктэ, киниэхэ кэлэтиип бүтүүн көмө буолла. Үнүкүнү, охсуһуу хамсаныларын хореографтар Мария Поисеева, Татьяна Хомподоева ылсан үлэспиттэрэ хас биирдии уобарас характерын тиздэригэр ситэрэн биэрдэ.

- Артыыстары хайдах талбыккытый?

- Чурапчыга артыыстыан сөптөөх ыччаты, дьону-сэргэни билэр буолан, бу киниэхэ сөп, барсар, табыллар эбит диэн санааттан артыыстары ыныртаабыппыт.

- Марианна, бэйэҥин билиһиннэр эрэ.

- Мин Абый улуусун Абый нэһилиэгиттэн сылдыабын. Дьокускайдаабы култуура уонна искусство колледжын төрүт култуура салаатын бүтэрбитим. Бүтэрбит сылбар Чурапчы улууспутугар үлэһит кэлбитим.

- Эрдэ олонхоҕо үлэһитэ сылдыбытын дуо?

- Олонхону оскуолага үөрэнэ сылдьан кыралаан интэриэһиргиирим, научнай-практической үлэлэргэ кыттарым. Онтон устудьуоннуу кэлэн баран, өссө улахан интэриэс үөскээбитэ. Төрүт култуура салаатыгар «Эйгэ» норуот тыйаатырыгар олонхону сыанаба тоһорор этибит.

- Бөлөххүн сырдат эрэ.

- «Айыллаан» СК иһинэн үлэһити сылдыар 3 куруһуоктаахпын: «Кылыһах», «Ай-ыллаа», «Ой дуораана». Маны таһынан, өссө оҕолору сүүмэрдээри сылдыабын.

- Фольклортан бэйэбэр чугас көрүүгүн?

- Бэйэбэр чугастойук уонна норуот ырыата буолар. Олох кырабыттан дьарыктаммытым.

- «Айыллаан» биер бастын кэлэтииппит буолар. Үлэ хаамыытын кыратык сырдат эрэ.

- «Айыллаанна» үлэһиттэрин олус үөрэбин. Кэлэтииппитигэр бары биер киһи курдук түмсэн үлэһиттэбит. Холобур, олонхо туруорарбытыгар үлэспэбэтэх-хамсамматах киһи диэн суох. Декорацианы онорууга, таһас-сап тигиитигэр, үнүкү туруоруутугар, уоһа-күөскэ, тыаска-ууска. Үлэбитигэр эрэ буолбакка, күннээбэ олохпутугар биер дьиз кэргэн курдук сылдыабыт. Манньык кэлэтиипкэ киһи эрэ үлэһит, айыах-тууох санаата кириэр. Уопсайынан, Чурапчыны олус сөбүлэстим.

Төгө даҕаны хамсык кэмэ турдар, «Айыллаан» айымнылаах кэлэтиипбэ сонун сүүрэни боруобалыыр, онлайн-тэрээһиннэри ыыта опторор, үлэ күөстүү оргуйар.

Кэпсэттэ Мария ВАСИЛЬЕВА.
Көрөөччүлэр хаартыскага түһэриилэрэ.

— БЫҢА БИЭРИИ —

СИҢИЛИИ ХОРУЙДАРЫ ИСТЭН АСТЫННЫЛАР



үөрэх ыспыраапкатын ылыы, «Мир» каартаба хаһаанна диэри көһүөхтээхтэрин, бизнсийэ орто кээмэйдэн туһунан, ону тэнэ тус дьыаланы тэримэргэ көмө, босхо протейы онорторуу, санаторийга барыыга сайабылыанналары суруйуу, киин иттигиэ, гааска холбонууга чэпчэтиилэр, көмөлөр уо.д.а. болпуруостар тустарынан элбэх ыйытыы кириэн эппиэттэннэ.

Быһа биэриигэ кыттыбыт исписэлиистэргэ туһааннаах болпуруостарга сиһилии хоруйдары биэрбиттэрин иһин махтаннылар, үлэлэригэр ситиһиини баардылар.

Быһа биэриини көтүппүт аабааччыларбыт @sanaoloh официальной сирэйигэр кириэн, сиһилии көрүөхтэрин сөп.

Марфа ПЕТРОВА.

— СЫТЫЫ БОЛПУРУОС —

УҢУААН ТУТУЛЛАРЫГАР ҮЛЭЛЭНИЭХТЭРЭ ДИЭН ЭРЭНЭБИТ

диэн болпуруос турбатаба. Варвара Петровна Пудова салайааччылаах иитэр-үөрэтэр кэпэктиилкэ бигэтик эрэммиттэ.

Биһиги иитээччилэрбит ситиһилэрэ үгүс, араас улуустаабы, өрөспүүбүлүкэтээби, ону ааһан бүтүн Арасыйытатаабы куонкурус кыайылылаахтарынан буолаллар. 29 үлэһит, 13 педагог баар. Кинилэр истэригэр Саха өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин үтүөлээх үлэһитэ, Российской Федерация уопсай үөрэхтээһинин Бочуоттаах үлэһитэ, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин систиэмэтин туйгуна, «Үөрэхтээһин сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлэһэлээх уонна Саха

Өрөспүүбүлүкэтин Бэрэсидьиэнин Граһынан наһараадалааммыттар бааллар.

Быйыл уһууааммытыгар 82 оҕо сылдьар. Оҕо ахсаана сыллата элбиэр, уһууааммытыгар миэстэ тиийбэт, кыараҕас Биирхоскодьарыктаналлар, оонньуулар, аһыыллар, утуяллар. Физкультураһылар саалалара, таннар сирдэрэ олус кыараҕас. Дьыссаат иэнэ бачча элбэх оҕо сылдьарыгар эппиэттээбэт. Төһө да манньк үсүлүбуйалаабын иһин оҕолорбут уһууааннарыгар күнүтэ үөрэ-көтө бараллар, санаттан сананы билэн кэлэллэр. Төрөппүттэр сыл аайы сана уһууаан дьытэ хаһан тутулларын кэтэһэбит, былырын турорсуу

сурукка бары илии баптаан турабыт. Салайааччы Варвара Петровна сана дьыссаат тутулларыгар күнүтэ үлэлэһэр.

Биһиги, төрөппүттэр, саамай улахан баҕа санаабыт — оҕолорбут сана, кизн-куон, ыраас-сырдык уһууаанна сылдьаллара буоллар диэн. Онуоха бу баҕа санаабытын өйөөн, олоххо киирэригэр улуус дьаһалтатыттан, баһылык Андрей Тимофеевич Ноговицынтан, улуус дьокутааттарыттан болломтоҕо ылаппарыгар көрдөһүө этибит. Мурун Тыымпыа уокуругар сана дьыһэлэр тутуллан, ыал элбээн, оҕо-уруу тэнийэн иһэрин учуоттаан, сөптөөх бырагыраамаҕа халсыһыннаран, уһууаан тутулларыгар үлэлэһиэхтэрэ диэн эрэнэбит.

Төрөппүттэр ааттарыттан
Елена МАКАРИНСКАЯ.

— КҮН-ДЫЛ БИЛГЭТЭ —

Тускул ахсынын ыйы анаарыыта

Ахсынын — Билгэ Хаан ыйа.

Ахсынын — саамай тымныы, хараҥа ый сыл бүтэһик ыйын сахалар Билгэ Хаан ыйа диэн ааттыыллар.

Ахсынын бүтэй кэм. Айылба бүтүннүү утууар. Сулустар сипсир кэмнэрэ. Оннук кэмнэ киһи билгэтэ күүһүрэр. Ол иһин былыргы сахалар балаһанна хаайтаран олорон, олорхону, остуоруйаны истэллэр, таабырыннаһаллара, чабырҕаһаллара. Киһи өйө-санаата сытырхайар, куйаар урсунуан, халлаан хаттыгаһынан айанныыр.

Норуот билгэтэ:

Ахсынынны ыйы бас ыйа батыһар.

Ахсынын сөнүүтэ суох буоллабына, эмиз оннук саас, сайын турар. Ахсынынна тымныы, хаардаах, сотору-сотору тыаллаах, кырыалаах буоллабына — үчүгэй үүнүү буолар.

Ахсынын 1 күнэ — бу күн хайдах буолар да, кыһын эмиз манньк.

Ахсынын 9 күнэ — Лэгэнтэйэп күнэ. Дьыл чизлпэрэ. Кыһыны тусруур аһы-үөлү, оту-маһы суоттанарга биир көрдүс бэлэз кэм. Эһэ (тыатаабы) кытаанахтык утууар, бөрө торбоннуур.

Ахсынын 12 күнэ — буурба түстэһинэ, ахсынын 19-гар диэри сэттэ хонуктаах сиплиэ түһэр.

Ахсынын 19 күнэ — кыһынны Ньукуола. Күн кылгырын уһуга. Бу күн тымныы буоллабына — сайынны өлгөм үүнүүнү күүтэллэр.

Ахсынын 25 күнэ — Испирдиэнэп күнэ. Бу күнтэн сабалаан саамай күүстээх тымныы уонна тыал түһэр.

Ахсынын 26 күнэ — күн кутуйах хаамыһынан уһуур.

Ахсынын 29 күнэ — кыраһа түстэһинэ — ичигэс, сарсыарда улаханньк тымныйдабына — Кириһиэннэбэ (тохсунньу 19 күнүгэр) диэри тымныы турар.

Бу 2020 сыл урагы сыл буолар. Бу сылтан сабалаан, собуруу дойдуларга биллэрдик тымныһыаба, хаар ардах күүскэ түһэн, элбэх охсууну адалыаба, күүстээх буурбалар тобурахтар түһүөхтэрэ. Дьэ, ол оннугар Биһиги дойдубуттар кыһылылар сабалаан барыахтара, күһүммүт биллэрдик уһуоҕа, сааспыт эрдэлиир буолуо, кыһыммыт биллэрдик сымныаба. Бу барыта "Малый ледниковый период" диэн айылба

хамсааһынын сабаланыыта буолар.Быйылгы сылга ол дьыл чакчы көһүннэ. Быйыл Хотугу Арктика кытыытынан сытар улуустар лаппа сылдьылар. Үөһээ Дьааныга бу сайын +38С кыраадыс буолан рекорд оноһулунна. Бу — урут буолбатах хамсааһын. Өлөөн, Анаабыр, Булун улуустарыгар биллэрдик сылыйда, алтынныы ыйытыгар Хотугу Лаптөвтөр муоралара тонмокко, метеорология устуоруйатын эмиз алдыатта. "Глобальное потепление" айдаан тахсыбыта ыраатта, онтукайбыт бу илэ бэйэтинэн тиийэн калла. Өссө тоһоҕолоон этэбин: бу сабалааһын эрэ, аны 20-30 сыл улахан сылдьылар кэлиэхтээхтэр...Онон айылба улахан упарыйыһын кэмнн туоһулаа буолабыт.

Ааспыт суруйуубар Үргэл ыйы кытта ахсынын ый 15 күнүгэр алтыһар диэн баара да, халандаарбыт улартыһытынан дуу, ахсынын ый 2 уонна 29 чыыһылатыгар алтыстылар да, Үргэл ый үөһээ өттүнэн сылдьар. Онон "Сымнаҕас кыһынна" диэн буолар.

Быйылгы ахсынын ыйыт — Билгэ Хаан ыйа хайдах буоларый.

КИИН УЛУУСТАР:

Бу нэдиэлэ бүтүөр диэри күнүс -28-30 кыраадыс тымныы, түүн -30-35 тымныы кыраһа хаардаах буолар. Кэлэр нэдиэлэбэ эмиз күнүс -30-35 кыраадыс тымныы, түүн -37-42 кыраадыс тымныыар. Улахан сөнүү суох, хаар кэмчи собуһ буолар. Улахан тымныылар 25 чыыһыла кэнниттэн түһүөхтэрэ. Күнүһүн -35-40 кыраадыс, түүнүн -38-45 кыраадыс тымныыаба.

Сэттинны ыйыт урукку сыллары кытта тэннээтэххэ, сымнаһыар буолан, дьон-сэргэ үөрэнэн хаалла. -30С буоллабына тымныы буолла диибит. Билигин иннибитигэр ахсынын уонна тохсунньу ыйдара бааллар, бу ыйдарга тымныыа да, наһаа урукку сылларга тийиэ суоҕа. Онон саха дьонно буоларбыт быһыытынан, кылгас тымныылары тулуйуохпутун наада.

Бу күнүргэ саамай кылгас күннэр, уһун түүннэр тураллар. Онтукайбыт да аһыах хонук хаалла. Ахсынын ый 19 күнүгэр "Кыһынны Ньукуолун" буолар. Бу күн күн тэннэһиитэ, онтон 4 хонон баран күн уһаан барар, кыра кэм хаалла. Онон тулуйуобун.

ТУСКУЛ.

— ҮӨРЭХ-ИИТИИ —

ХАЙАХСЫТ ОБОЛОРУН СИТИҢИИЛЭРЭ

Биһиги А.П. Илларионов аатынан Хайахсыторто оскуолабытыгар улуустаабы Ис дьыала отделын иһинэн үлэлиир оҕо хоһун старшай иниспиктэрэ, полиция капитана Инга Геннадьевна Свинобоева олус интэриһинэй бэсиздэни зуум нөһүө ытта.

Барыта 25 үөрэнээччи кыттан, араас ыйытылары биэрдиһэр. Ол курдук, бэсиздэ сүрүн ис хоһооно хоһуобунай уонна административнай эппиэтинэстэр, бу пандемия кэмигэр уулуссаҕа сылдьыы бэрээдэгэ, бырааппытын, эбэһинэспитин төһө билэрбит туһунан, онтон да атын тизмэлэргэ тохтоон кэпсээтэ. Кэпсэтии олус туһалаах буолла дии санаатым. Оҕолор бэркэ сэнээрэн иһиттилэр.

Биһиги оскуолабыт "Школа мужества" хайысханан үлэлиир буолан, бэрээдэктээх буолуу ирдэбил быһыытынан күүскэ турар. Маньаха, манньк информационнай хабааннаах бэсиздэлэр оҕолорго көмөлөрө улахан дии саныыбын. Ааспыт нэдиэлэбэ улуустаабы КДН тэрийэн ыйыттыт "Бэйэн бырааппын уонна эбэһинэспитин төһө билэбин?" диэн бэйэ үлэтин сырдатар презентацияба 3-с миэстэ, эмиз улуустаабы "Чөл олох" туһунан презентация онорон сырдаттыи күрээбэр 1-кы миэстэни ылан, кыайылыабынан тахсан үөрүүбүт үрдүк.

Инникитин даҕаны оскуола иһинэн үлэлиир «Эрэл» оҕо хамсааһына кизн былааннары ылынан үлэлииргэ, айарга-тутарга бэлэм.

Света ЗАРОВНЯЕВА,
Хайахсыт орто оскуолатын
7-с кылааһын үөрэнээччитэ.

— УЛУУСТААҔЫ ИНБЭЛИИТТЭР ДЕКАДАЛАРЫҔАР —



санааларын бөдөргөтөн, кинилэр этилэрин, кыһалбаларын туһааннаах дьонно тэрилтэлэргэ туруорсан. "Сүрүн ийэ" быһылынан үлэлэспитэ. Ону билигин кинилиин биригэ алтыспыт төрөппүттэр махтана ахталлар.

Уоллара Вая ыарахан ыарыыны этэннэ аһаран эрдэбинэ, 2015 сылга аны Анна бэйэтэ ыараханнык ыалдьан, Медицина киинигэр киирэр. Киниэхэ бастаан угаа гайморит диэн диагноһу туруораллар. Ол эрэри бу ыарыы иккиннэ кубулуйбута биллэн, тутта суһаллык уһун уһууқтаах эмтэни сабаланаар. Түүннэри систизмэ, укуол, ыйы ыйдаан анаабаах сытыы, ама да аастытын иһин Аанчыкка ыарахан күннэр этилэрэ. Ити да кэмнэ кини санаатын олох түһэрбэтэ — олоххо тардыһыта онук күүстээх этэ. "Бары-

туһааннаах тэрилтэлэриттэн туһуулаах махтал суруктара, бочуотунан грамоталара туһулууллар. Ол курдук, үгүстэн абыайы билиһиннэрдэххэ, 2013с. өрөспүүбүлүкэтээби инбэлииттэр уопастыбаларын грамотатынан наҕараадалаабыта. Оттон 2009с. улууска "Бастың социальнай үлэһит" аатын ылбыта. Ону тэнэ СӨ Бырабыыталыстыбатын уонна Үлэ, социальнай сайдыыга министристибэтин махтал суругунан бэлиттэммитэ.

2017 сылга доруобуйатын туругунан бастакы группалаа инбэлииттэр тахсыбыта. Билигин дьэтигэр да олордор, күн солото суох түбүгүрэр. Ол курдук, нэһилиэтин уопастыбаннай спортор көхтөөхтүк кыттар. Былырын Кытаанах

Самныбат санаа, олоххо тардыһыы дьонун холобура

Улуустуугар бу күннэргэ инбэлииттэр декадалара ытыллалар турар. Онон сибээстээн, доруобуйаларынан хааччахтаах дьоммут уустук олохторун хайа эмэ өттүнэн чэпчэтэргэ туһуламмыт араас тэрээһиннэр ытыллаллар, тэрилтэлэр үлэһиттэрэ, биридиэлээн дьон ис сүрэхтэриттэн кинилэргэ тустаах көмөлөрүн оһороллор. Кырдыга да устан аһар олохпугар төрүөхтэриттэн эбэтэр күннээби олоххо араас ыарахан түгэннэргэ түбэһэн, доруобуйаларынан хааччахтаах, инбэлиит буолбут дьоммут элбэхтэр. Кинилэр күүстээх санаалара, сырдыкка талаһыылара, олоху хайдах баарынан ылыныылара үтүө холобур буолар.

Биир онук иһинэн мин эдэр саастыттан алтыспыт, истинник саныыр дьүөгэбин Анна Степановна Барашкованы ааттыбын. Кини туһунан бүгүн ааҕаччыларбар сырдатарга сананым. Анна, бэйэм ааттырбынан Аанчык, хаһан эрэ эмиз көннөрү дьон курдук күннээби түбүк үөһүгэр, иһирэх эйгэлээх дьиз кэргэннэ оһолорун иһэр-аһар, аһахтарыгар туруорар туһугар кэргэниин Дмитрийдин үрүлүйэ үлэһит-хамсыы сылдыһыттар, оһолорун сэмэй ситиһилэриттэн үөрэн-көтөн, бэйэ-бэйэлэрин өйдөһөн-өйөһөн быр-бааччы оһорбуттара. Ол эрэри оһурдаах олох уустук тургутуута кинилэри түмкэ ааспатаа.

Аан бастаан Анна дьиз кэргэни кытта эһизэ билигиннэриим. Кини 1994с. оһолун аргыһын Дмитрий Иванович Барашков көрсөн ыал буолбуттара, үс оһону төрөтөн, дьиз-уот туттан, Хатылы нэһилиэтин биир дьонун ыаллара буолан оһороллор.

Улахан кыыстар Александр уһуордунан утумнаахтык дьарыктанар. Билигин анал үөрэби бүтэрэн, Дьоккуускайдаагы технологическай техникумга тириэһэринэн үлэһит. Калкыни кэмнэ уһуорт эйгэтигэр кини аата дьонуннаахтык ааттанар буолла. Ол курдук өрөспүүбүлүкэҕэ сана сайдан эрэр кроссфит көрүнэр биир бастакынан кыайылыах аатын сүкпүтэ. Ону тэнэ соторутаабыта Москвага ISF диэн уһуорт ыарахан уонна уустук көрүнэр ытыллыбыт Арассыыйагаабы аһаас кубокка 6 кыһыл көмүс мэтээли аһалан, өрөспүүбүлүкэ дьонун-сэргэтин, биир дойдулаахтарын соһутан, үөрдөн турар. Оттон иккис ыһааста Лилиана — Новосибирскайдаагы тутуу үнүстүүтүн 4-с кууруһун устудьуона. Кыралара Вая — Дьоккуускайдаагы сибээс колледжын устудьуона. Кэргэнэ Дмитрий 2006с. үһүс группалаах инбэлииттэр тахсыбыта. Билигин кэтэх хаһаайыстыбатын көрөн оһорор. Дьиз кэргэни бары кыһалбатын быһааран, оһорон турбааха түбүгүрэр. Нэһилиэккэ ытыллар араас дьаһалларга, субьютунньуктарга көхтөөхтүк кыттар.

Орто дойдуга ыалдьбааха-сүлүккэ этэннэ оһорортон ордук дьыл суох. Ол эрэри ыарыы, дэн-оһол оһорго кини да сэрэппэккэ, көһүлүтэ эттүүттэн күөһэйдэн, үүт-тураан олоххун аһахтыах уу курдук эмизэ аймыра



баар суол. Ол курдук, Барашковтар уоллара Вая саастыылаахтарын кытта тэннэ үөрэ-көтө, үлүс кылааска үөрэнэ сылдьан, биир күн эмизэ ыалдьыбыта. Быраастар бастаан көрөн баран, көннөрү дьаннаабыт диэн быһаарбыттар. Ол эрэри уолчаан температурата олох түспүтэ, сотору-сотору мунна тымыран сордуура. Ол иһин балыһаага киллэрэн, анаалыс араас көрүнүн ылбыттар. Түмүгэр хаан ыарыытынан ыалдьыбыт диэн быһаарбыттар. Онон Анна уолунун өрөспүүбүлүкэтээби медицина киинигэр суһаллык эмтэнэ барарга күһэллүбүттэрэ. Ол 2011 сыл кыһына этэ. Онуоха дьиз кэргэннэ ааннаабыт ыарахан түгэннэригэр аһаран санаалаах

Саха сирин дьонно, биир дойдулаахтара, Баяны кытта биригэ үөрэнэр доһотторо күүс-көмө, тирэх буолбуттара. Ону Анна күн бүгүн махтана аһар. "Оһолон эмтээбит быраастарбытыгар, ону тэнэ уһун кэмнээх эмтэниини аһарбытыгар үбүнэн-харчынан көмөлөспүт өрөспүүбүлүкэ туһааннаах тэрилтэлэригэр — доруобуйа харыстабылын министристибэтигэр, "Праздник жизни" аһымал санаа пуондатыгар, Чурапчыбыт дьонугар-сэргэтигэр, биир дойдулаахтарбытыгар хатылыларга, арылаахтарга, оһом биригэ үөрэммит доһотторугар, үлэһиттэр тэрилтэлэригэр, чугас аймахтарбытыгар, доһотторбутугар о.д.а. махталбыт мунура суох. Иккис сыл кэринэ эмтэни, салгы дьизэтигэр тахсан эмиз этэннэ эмтэни куурустарын аһан, уолбут доһотторун кытта тэннэ үөрэ-көтө сылдыһыттан үөрэбит. Оһуолатын бүтэрэн, билигин устудьуон аатын сүкүтэ."

Ол кэмнэргэ ийэ кини оһотун туһугар утуйбатах уһун түүннэрин, көмө көрдөһөн, туһааннаах тэрилтэлэр ааннарын тоскуйарын, санаа-оһоо баттаһынын бэйэтэ эрэ билэн эрдэбэ. Ол эрэри Анна ханнык да кэмнэ "барыта табыллыа" диэн күүстээх эрэл санаатын сүтэрбэтэ. Медицина киинигэр киирэн эмиз ыарахан ыарыыны утары туруулаһа сытар оһолоох төрөппүттэри түмэн,

та этэннэ буолуо, барыта табыллыа" диэн сырдык санаанан салайтаран, сыһыа-баһыа үтүөрэн, дьэтигэр-уотугар, таппаллаах оһолоругар, кэргэнигэр этэннэ эргиллэн кэлэн, күн бүгүн үөрэ-көтө сылдыһарын көрөн тэннэ үөрөсбүн.

Анна Степановна ыалдьан иннинэ нэһилиэккэ ытыллар ыспартыыбынай-уопастыбаннай үлэҕэ көхтөөхтүк кыттар. Ол курдук, ыспарсымыан быһыытынан волейболга, баскетболга, хары баттаһытыгар нэһилиэтин чизгин үгүстүк көмүскэбитэ, бириистээх миэстэлэргэ тиксэрэ.

Кини 2006 сылтан 2017 сылга дьиз улуустаагы социальнай харалта

нэһилиэгэр ытыллыбыт улуустаагы инбэлииттэр, күрэхтэһиилэригэр оһорон эрэ волейболлааһын көрүнэр хамаанданан иккис миэстэни ылбыттар. Ону тэнэ нэһилиэк иһинэн үлэһит "Далбар" дьахтар түмсүүтүн көхтөөх чилиэһэ. Доруобуйатын туругун тупсаран, "Эгэй-сэгэй" саха этнофитнес диэн үнүкү көрүнүнэн дьарыктанар. Былырын нэһилээ ахсын мустан, бу көрүнүгэ хаһыа да буолар дьарыктаналлара. Оттон быһыл дьан туран, дьизлэригэр оһорон, социальнай ситим нөнүө эрчиллэлэр эбит. Ону тэнэ иллэн кэмигэр "Алмазнай мозаиканан" дьарыктанар, хаһыаты өрөк кырааскалаан араас оһолуктары, сувенирдары оһорор, ону чугас дьонугар, доһотторугар бэлэхтиир, итини таһынан замшанан, тириинэн дьэрэкээн кизгэллээх сиздэрэй шкатулкалары оһорор. Сорох ардыгар быысапкаа да ытыллар. Уолунун балыһаага сытан оригаминан дьарыктаммыттар эбит. Ол оһолуктара эмиз кини болломтотун оһус тардаллар. Дьизлэрин ис бараанын кизгэтэн кэчигирэһэн тураллара көрүөхкэ оһонун, ураты.

Мин тийэ сылдыһыттар Аанчык көрүөх бэтэрээ өттүгэр сөбүлээн астыыр бурдук аһын панкейк буһара оһон күндүлээтэ. Ол оһорон эбизтэн кизэ социальнай ситим нөнүө өрөспүүбүлүкэтээби инбэлииттэр социальнай-чэбдигирдэр, реабилитациялар кини туһааннаах исписэлиистэрин

кытта кэспэти буолуохтаабын, сарсынны күнүгэр "Далбардары" уста "Саха" ННХХ кэлиэһэбин, онно бэлэмнээн субэлэһиэхтээхтэрин кэспэтэ. Аны бу күннэргэ Хатылы нэһилиэгэр инбэлииттэр уопастыбаларын бэрэссэдээтэлинэн талыллан үлэтэ-хамнаһа өссө кэнээтэ.

Дьэ, ити курдук, дьүөгэм барахсан уопастыбаннай олох оһугар үөһүгэр биир сүрүннэччилэрэ, субэһиттэрэ буолан үлэлэһэ, тэрийсэ сылдыһарын көрөн аһымым. Бу буһар — самныбат санаа, олоххо тардыһыы, үтүөбэ, сырдыкка талаһыы дьонун холобура. Дьүөгүбэр Аанчыкка уонна кини дьиз кэргэнигэр хас бириди үүнэр күн дьолу, үөрүүнү, ситиһини уонна табыллыыны эрэ тосхойдун диэн баҕа санаабын тиздэбин.

Анна ЗАХАРОВА.



— ҮБҮЛҮӨЙДЭЭХ БИИР ДОЙДУЛААХПЫТ —

СЫРДЫК СЫДЬААЙДААХ СОМОБО

көрдөрөр», - диэтэ бастакынан тылы ылбыт «Бичик» кылаабынай эрдэктэрэ. - Биһиги бу билсигиннэр ааптардарбыт балаача бачээтэммит, литэрэтиирэ ис сүрэхтэриттэн бабаран, бэринэн туран үлэлиилэр. Онон кинилэр бастакы кинигэлэрин билиһиннэрэр ордух үөрүүлээх уонна бу үлэлэрэ быйыл саха уус-уран литэрэтиирэтэ төрүттэммитэ 100 сылын турлар кэрэ-бэлиэ үбүлүүн көрсө дьонуннаах бэлэхтэринэн буопар». Манньк иһитиннэрини хаһыакка бэрэбэит суруналыыс, суруйааччы С.Р. Данилов салгыы П.Д. Аввакумов, Тумат, Харыскал, Г.В. Попов, В.А. Тарабукин, П.П. Флегонтов, о.д.а өрө көтөбүллэн туран эбэрдэлээбиттэрин, айымньылары ырылпыттарын сурука тиспит эбит. Дьэ, ити курдук хас да ааптары биһигэ сомоболоон, биһирэм кэпсэтии таһаарарга көбүлээччинэн Байбал (Сомобо) буолбута. Тыйаагыр артыыстарын В. Алросимовы, К. Михайловы, ырыаһыт Д. Тихоновы, Чурапчы Диринигтэн бэйэтэ салайар айар түмсүүтүн кытыннаран тэрээһини кизгэллэтэ. Бастакы кинигэтэ ордух ыччаты таарыйбытара бачээкэ сэнээриилэр ааттарыттан да өтө биллэр: эдэрдэр Мотрена Борисова «Тырымнас уоттар» тухха ыныраллар?», Марфа Далбаева «Сага суолу арыйар айымньылар», Жанна Леонтьева «Сомобо сонун суолу тэлэр» диэн санаа үлэстэбиттэрэ. Ону сэргэ Мария Сидорова, Иннокентий Окоемов, Д. Макеев, биллиилээх суруйааччылар Тумарча, П. Аввакумов ааптар олох сытыы, мөккүрдээх түгэннэригэр толкуйдуурга ынырар суолталаахтарын бэлиттэбиттэрэ. Онон ыла Павел Петрович хонсоо аһыллан, тахсылаахтык үлэлиир. Айар дьарыгы көхтөөх уопсастыбаннай үлэни кытары сатаан дьүөрэллэр.

Кинини бодоруһан билсэхпиттэн үгүстэртэн уратылаһар хаачыстыбатын ордух бэлити-биһирин көрөбүн. Бар дьон, төрүт сир туһугар бэриниллээх, кыһаллыгас, эппит тылыгар тургас көнө майгытын. Байбал бэйэтин туһугар мөхсүбэккэ, наар атыттар тустарыгар кыһаллар-мүһэллэр түбүктээх. Дьэ, ол инниттэн биһир дойдулаах суруйааччыларын үбүлүүдэрин, ааттарын-суолларын үйэтитиигэ сыратын биэрэн син-биһир сүүрэр-көтөр, тугу эрэ туруорсар-кэпсэтиһэр идэлээх. Тус бэйэтинэн көбүлээн, дьону түмэн үлэлээн, үтүө түмүктэри ситиһэрин биһир дойдулаахтара, чурапчылар, астынан кэпсээччилэр. Норуока умнуллубат үтүөлээх, саха саарынарарын, улуус кизн туттар туруу үлэһиттэрин, тэриптэлэрин, билинни кэм бэлэз дьонун бачээкэ сырдатта, кэксэ кинигэлэри таһааттарда. Олортон абыайабы абыннааха, Даланы педагог быһыытынан кизн эйгээ билиһиннэрэр «Умнуллубат «Дикти саас» оболоро» (2008), «Учуутал дьоло-үөрэнээччилэрин ситиһиллэригэр», (2012), Аан Дархан М.Е. Николаевка «Барба махтал,

Чурапчы дьонуттан!» (2014), Ил Дархан Е.А. Борисовка аһаммыт «Боотур Уустан Ил Дархан» (2014) кинигэлэри саха дьонно биһирэбилиһин көрсүбүтэ. Үйэтитиигэ дьаныһан дьарыктанан, сэрри оодулар эстибит Мэлдээхси нэһилиэтин Чочууда алааһыгар уот сэрригэ барбыттарга, Чурапчы көһөрүлүүтүн сиртибэлэригэр өйдөбүннүк уонна саха бастакы норуодунай худуоһунньуга П.П. Романов төрөөбүтэ 100 сылыгар мэнэ комплекс оһонуллуутун сүрүн тэрийээччи.

Тыа сиригэр суруйааччы сойууһун үлэтин, литэрэтиирэни сырдаттыга, айар дьарыгы тарбатыга күөскэ үлэлиир. «Дирин уоттара» литэрэтииринэй түмсүүн уонча сыл устата салайан үлэлэспитэ. Саха омук чизин, кырдыгын көмүскээһингэ олоһун тухтары охсусупт талааннаах суруйааччы Иван Федосеев - Доосо аата кини төрөөбүт Хоптоботун орто оһуолатыгар, сэрри туһунан бастакы «Көмүскэ уута» романы саха литэрэтиирэтигэр кэриэс кэбиспит буйун суруйааччы, учуутал Алексей Бродников аатын Төлөйгө «Аартык» норуот айымньытын дьэитигэр кини быһаччы көбүлээһининэн уонна улахан сыратынан, дьулурба дьулурунан интэрииллэлэрэ ситиһиллибитэ. Убай туттубут биһир идэлээхтэрин Сэмэн Туматы, Тумарчаны, Роман (Сэмэн) Даниловы, Василий Петров - Айылы мэлдьи өрө тутан, салалта, бар дьон өттүттэн харааннааһынна, өйөбүлгэ, сырдаттыга өр сылларга үлэлэһэн кэллэ. Өрөспүүбүлүкэ, олохтоохтор интэриэстэрин көмүскээн туруулаһыга Саха уопсастыбаннай киинин, Саха конгреһин көхтөөх кытааччытын быһыытынан уонунан сылларга үлэтэ бэйэтэ туһунан кизн кэпсээн. Анаардас соботох түгэни ойо тутан ахтан аһарым.

2012 сыллаахха Арассыыйа национальнай өрөспүүбүлүкэлэрин салайааччыларын бэрэсидьин диэн ааттаныларын тохтотор хамсааһын барбыта. Онуоха саха судаарыстыбаннаһын суурайтарбат инниттэн көннөрү «Баһылык» диэн тизермин оннугар «Ил Дархан» диэн омук ааспыт устуруйатыттан силлэстэх анал ааты дьыала-куолу, СӨ Төрүт Сокуонугар киллэртээр инниттэн улахан хамсааһын тахсыбыта. Дьүүлэһии урдук таһымна тахсытыгар Ил Түмэн парламентарийдара Зоя Корнилова, Елена Голомарева, Оксана Винокурова нэһилиэнньэттэн, улуустан өйөбүл наада диэн көрдөспүттэрэ. Онуоха бу суһал соругу толоробутугар Сомобо көмөлөспүтэ. Чурапчы биллэр-көстөр дьонун кытары сүбэлэһэн-дүүллэһэн парламент спикеригэр В.Н. Басыгысов аатыгар дьонуннаах суругу киллэрибиттэрэ. Ол курдук Дьааныттан В.П. Стручков - Дуулаах Дьуһаах эмиз өйүүр ис хоһооннох суругу тэрийэн ыппыта. Онон билигин олоххо киирбит судаарыстыбаннас баарын

бэлитиир дорбоонноох анал аат биһиргэниитигэр Павел Петровичтаах көмөлөрүн махтаһынан ахтабын.

Сомобо бэлэз сааһын илии тутуурдаах, өттүк харалаах көрүстэ. Бу сана кинигэтэ икки түһүмэхтэн турар. «Саллаат уонна таптал» диэн сэхэнэ саха уус-уран айымньытыгар өссө арылла илик тизмэбэ аһаммыт. Саха сирин олохтоохторо сэрригэ кыттыларынан, аармыйага сулуус-паага бэргэн ытааччы, тулуурдаах, барыга бары сыстабас, толоругас бэйэтин кыанар саллаат быһыытынан бэйэлэрин көрдөрбүттэрэ биллэр. Байыаннай чаас хамандьырдара, офицердара саха буолла да кырабы харахтаах ытааччы, уруһуйдуу, үчүгэй буочардаах писарь, ыспарсымыандиэн олоһурбут өйдөбүллээхтэр. Ол гынан баран, биһизгэ саха сулууспааһынын ойуулуур айымньы тобо эрэ суох. Биһир төрүөтүнэн аармыйа күлүк өрүттэрин хайдах даһаны таарыйарга тийиһиллэрэ эмиз мэхэйдиир буолуон сөп. «Дедовщина» мөкү көстүүтэ аһаастык кизн билигэ тахсыбыта ыраатта 1969 сылга режиссердар А. Малюков «Делай-раз!», А. Рогожин «Караул» киинэлэрэ бүтүн сойуус көрөөччүлэрин долгуппугуттара. Сонун айымньыга 70-нустар ортолоругар саха уолаттара Чукоткага сулууспаара ойууланар. Ааптар тынааһыннаах түгэннэри хото киллэрэн интэриэһи көбүтэргэ дьулуспат. Оччотооһу ыччат чөл мөссүөнэ, сэмэйэ, бэйэ-бэйгэ харыстабыллаах, хардарыта кемелөсүһэр сыһыана, килбик таптал, олоххо дьулуура табан көрдөрүллэр. Эдэр киһи көсөр олоххо бэйэ мизстэтин булуһу, идэни талыы, мунуу-тэни, ардыгар быстах санаага албаны оһостон олоһу уустугурдуу, табыллыбатах таптал курдук түгэннэрэ аабааччыны долгуталлар. Сулууспаһыгар араас омук ыччатын, урут-хойут аармыйага ынырыллан ытык изин толорор салааттар бэйэ-бэйэлэрин икки ардыларыгар араас сыһыана, эр дьон бигэ добордохуута көстөр. Муустаах муора кытылынаабы халсаат, тыйыс айылба, чукуллар олохторун-дьарыктарын уратыта, киһи, үрүн эһэни бултааһын көстөр түгэннэрэ кэрэхсэтэллэр.

Иккис түһүмэххэ ааптары айар, араас өрүттээх уопсастыбаннай үлэтин ырытар, кэрэхэлиир суруйуулар киирибиттэр. Мэлдьи олох үлүгэр «сырыттааха, кытыннааха сатанар» диэн бириинсиптээх, түмсүүгэ-сомоболоһууга угулар дьулуурдаах дьон-сэргэ биһирээр бэлэз киһитин уобарайын ситэрэн биэрэллэр.

Сомобо диэн боһомо ааттаах суруйааччытан билинни олохтут уратытын, олох тыын боллуруостарын арыйар өссө сонун айымньылары аабааччы кэтэһэр.

Валерий ЛУКОВЦЕВ - ДЬУРУСТААН, Саха Өрөспүүбүлүкэтин култууратын үтүөлээх үлэһитэ.

— СУРУТУУ — 2021 —

“Далбар Хотун” сурунаал туһунан

Саха дьахталлара — дьоглоох дьон. Кинилэр 1994 сылтан төрөөбүт тылларынан тахсар сурунааллаахтар. Сурунаал тэрийсээччигинэн СӨ дьиз кэргэн, дьахталлар дьыалаларыгар уонна демографическай политикага кэмтитэт буолбута. Сурунаал бастакы эрдэктэрэ — саха народнай поэта Наталья Ивановна Харлампьева. Сурунаал бастакы нүөмэрдэрин таһыыга, кини хатыламат мөссүөнүн оһорууга бары ытыктыыр киһибит Нина Иннокентьевна мындыр сүбэһит буолбута. Сурунаал кылаабынай эрдэктэринэн поэст, суруналыыс Зинаида Архиповна Архипова үлэлиир.

“Далбар Хотун” сурунаал өрөспүүбүлүкэти улуустарыгар, куораттарыгар оһорор саха ыалларын күн-күбэй ийэлэригэр, эйгээс эбэлэригэр олох ситиһиллэрин, үөрүүтүн-хохолототун үллэстэр, олох мындырдарыгар үөрэтэр-такайар, сүбэлиир-амалыыр истин дьүөгэ буолан киириэбиттэн үйэ чизлэрэ — 25 сылааста.

Сурунаал өрөспүүбүлүкэ бачээтин эйгэтигэр бигэ мизстэтин булуһун, туспа суоллаах-иистээх, ураты буочардаах таһаарыы

быһыытынан аабааччыга сөбүлэттэ. Хаһаайкалар күннэтэ дьизэ-уоһа туттуллар сүбэни-аманы күүтэллэрин учуоттаан, анал сыһыаньылар оһонулланнар.

Кэм ирдэбиллэр, олох тэтимигэр сөп түбэһиннэрэн, сурунаал тас көстүүтэ, ис оһонуута тупсар.

“Сахабэчээт” ГАУ уонна “Далбар Хотун” сурунаал 2007 сылтан сабалаан Дьокуускай куоракка тэрийэр “Далбар Хотун” күрөстэрэ күүтүүлээх сааскы түһүлгэнэн буопар. Өрөспүүбүлүкэ араас улуустарыттан сүүмэрдэммит сэттэ кэрэ анаар Далбар Хотун аатын ылар иһин хас да түһүмэхтэн күрөстэһэллэр. Тыа сиригэр оһорор, уйгуун уһансар ыал ийэлэрэ, эбаларэ дьиз кэргэттэрин билиһиннэриилэрэ, талба талааннарын көрдөрүүлэрэ биһирэбили ылар.

“Далбар Хотун” сурунаал кэлэктиибэ сурунаал хас биһирдэ нүөмэрэ аабааччыга кэрэхсэтэр, аабыллымтыа буоларын туһугар айымньылаахтык үлэлиир.

Бу дьыл ахсынньы 3-13 күннэригэр 2021 сыл бастакы анаарыгар чэлчэтиилээх сурутуу аахсыыта ытыллыа. Бу түгэни мүччү туппака, “Далбар Хотун” сурунаалга суруйтар - сэргэх кэпсээннээх дьүөгэбин кытта үүнэр сылы биһигэ атаар!

Сурунаал эрдээхсийэтэ.



— ОСКУЛА ИННИНЭЭБИ ҮӨРЭХТЭЭНИН САХА СИРИГЭР ТЭРИЛЛИБИТЭ 100 СЫЛА —

Ураты көрүүлээх педагог



Быйыл 2020 сыл күнүн «Сахамедиа» холдинг тэрийбит «Саха сиригэр кизин туттуута» норуот биризмийэтин «Уһууаан иитээччигэ» номинация кыайылаабы, Чурапчы улуунун «Туллукчаан» обону сайыннаар кини этнопедагога Захарова Ирина Дмитриевна буолла. Үгүс кыттааччылартан Ирина Дмитриевна куластааһын түмүгүнэн бастын мизэстэ тахсыбыта. Дьон-сэргэ, кырдык, итэҕэйэр, эрэнар, кизин туттар кинигигэр куластыра чуолкай. Ирина Дмитриевна «Далбар Хотун - 2012 с.» өрөспүүбүлүкэтээби күрэх кыайылаабы, «Арасыйа чулуу дьахталлара» Национальнай

күрэхтэһии полуфиналыгар тахсыбыт, СӨ үөрэҕириитин үтүөлээх үлэһитэ, СӨ үөрэҕириитин туйгуна, СӨ Бэрэсидьиэнин «Бастын педагог» Гранын хаһаайката, Чурапчы улуунун «Матери России» дьахталлар уопастыбаннай хамсааһыннарын, Чурапчытаабы «Народная педагогика» ассоциация бэрэсэдээтэлэ, «Мугудай» уопастыбачилиэнэ Ирина Дмитриевна Захарова ыалдьыттыр. Чурапчы улуунун Мугудай нэһилиэгиттэн силэс тэрийдэ, үс оҕо амаар ийэтэ, үрдүк категориялаах этнопедагог Ирина Дмитриевна 25 сыл устата бири уһууаанна энкилэ суох үлэлээн кэллэ.

Санаттан сананы баһылааһын, толкуйдааһын Ирина Дмитриевна үлэһит сүлдэ «Туллукчаан» уһууаанын илээх кэлэктиибин сүрүн хамсатар күүтүнэн ити өйдөбүллэр буолаллар. Ол да иһин кэлэктиибин сүлүгэ кинилэр үлэлэрин кини күрэхсирэ элбээн иһэр, оҕолор дьобурдарын сайыннарыга бэрт элбэҥи ситистилэр. Айымнылаах үлэтигэр Ирина Дмитриевна куруутун сананы көрдүүр. Кини таба тайаммыт ныматын сүмэтэ бастаан обону интэриэһиргэтэр. Ол кэнниттэн толкуйдуурга ынырар.

Саха оҕотун дьын сахалыы өйдөөх-санаалаах, кэҕитэбэт кэскиллээх буоларын туһугар, иитээччи сүрүн күүһэ, тийимтиз нымата — бэйэтин холобура. Билии бэрэмдэһин хаһыан, омук буолан кэлбит ураты үгэспитин үөрэтэр сыалы туһунан, «Балаан-оҕо сайдар эйгэтэ» бырайыагынан үлэлиир. Оҕо сахалыы сирдээх үгэстэри туһунан

сатабылын сайыннарыга уһууаан иһигэр сэбиэдиссэй Т.И.Ефремова көбүлээһининэн бэртээхэй саха балаана баар буолбута. Этнопедагог өбүлэрибит олоһу дьизлэрин муударайдык онорон, дууһатын ууран тупсабыдык тутар. Кэрэхсэбиллээбэ — оҕо бэйэтэ балаан түһүлгэтигэр тардылар. Онуоха өй-толук, эт-хаан эрчийиитигэр, араас тутуу нымаларыгар үөрэтэр нууччалыы дуобаттан сахатынан оһуһуллубут «Лотуо», «Ат сүүрдүүтэ», «Булчуттар» онтон да атын илии-тарбах ооньуулар оҕолору умсугутар. Оҕо эт-хаан өттүнэн сайдарыгар, олоһу-дьаһабы, үлэни-хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэригэр, дьонно-сэргэбэ ытыктабыллаахтык сыһыаннарыгар ол ооньуулар сүрүн суолталаналларын, билиитэ-көрүүтэ, тыла-өһө, илии-атах хамсаныта сайдарыгар көмөлөһөллөрүн, ону үөрэтэн, тарбатан туһалаахтык атааралларыгар туһулаан Ирина Дмитриевна оһуһул ооньууларын түһүлгэтин тэрийбитэ. «Тоотук» («Таай, толкуйдаа, умсугуй, көбүлээ») ооньууларга пособие-кинигэни бэлэмнээн, Бүлүү куоратыгар «Волковский аабыларыгар» көмүскээбитэ. «Туллукчаан-оҕо ооньуу түһүлгэтэ», «Сахалыы иити саргыланнаны» пособиелар ааптардара.

«Алгыһынан олоһуон, айыы суолун туһууон» бэргэн этиини туһунан, Ый ахсын «Алгыс» түһүтүн ыттар, Тэриэс кинигэтин туһунан, Г.С.Попова (Санаайа) «Төгүрүк сыл эргиргэр» пособиетыгар тирэҕирэн үлэлиир. Ыйдаабы торум оҕо сааһынан

ытыгылар, Ый алгыһыгар алгыстаах апаадынан күндүлэһэн, бобуруоскай отунан ыраастаныы сирдэ буолар. Олонхо, оһуохай куонкурустарыгар иитиллээччилэрэ ситиһилээхтик кытталлар. Олонхону оҕо оҕо үөрэтин обону туһуурдаах, сирдээх буолууга, истуругун, тылын саппааһын байытарга иитэр диэн Ирина Дмитриевна бэлэтиир.

Иитэр оболорун ситиһиллэринэн сирдээхтик кизин туттар уонна оскуола-ба киирэллэригэр дьонун бэлэмнээх бараллар диэн этнопедагог улахан эрэллээх. Кини норуот сатабылын, үөрүү-бэйэтигэр инэринэн, иитэр көдүүһү оҕо оҕо оҕо уура санааттан үлэтэ түмүктээх. Ол курдук, 2014 с. иитиллээччигэ Эдгард Тихонов «Принц и принцесса Волеванной» Норуоттар икки ардыларынаабы куонкуруска кыайылаах аатын ылан өрөспүүбүлүкэтин, улуустун аатталпыта.

Ирина Дмитриевна бири уратыта — оҕо эрэни, кини кыаһар эрэли көдүүтэн салгыы сайдарыгар үктэл ууру буолар. Ону таһынан бэйэтэ тугу сагыһын, билэрин оҕо оҕо сатаан тирдэригэр сытар. Кини уһун кэмнээх бэриниллээх үлэтэ сыаналанан, 2010 сыллаахха «Өбүгэ-үгэһин тарбааччы», «Фольклор бастын салайааччыта» ааттар хаһаайкаларынан ааттаммыта, «Хотугу сулус» куонкуруһугар, Дьоккуускай куоракка ытыгылыбыт «Ооньуурдар быыстапкаларыгар» «Бастын быыстапка экспоната» номинациялар кыайылаахтара.



Э р ч и м
Афанасьев: Мин — Мугудайдаабы «Чуораанчык» уһууаан улахан бөлөх иитиллээччигэбин. Иитээччилэрим — Марта Иннокентьевна, Александра Петровна, доботторум — Эрчимэн уонна кыра Айаал. Мин дьыссаппын олус сөбүлүүбүн, манча араас элбэх ооньуур, леҕо, планшет

оһуһул, вулканнаах, планеталардаах песочница, ниндэлардаах скалодром, санарар глобус, уолуттары онорор лабораториялар бааллар. Доботторбун кытта биһиги хаамар, сүрэр роботтары онороччубут. Эрчимэнниин робот күрээбэр кыттан, Чурапчы улууһугар бастаах мизэстэ буолбуппут. Айааллыын пластилинынан динозаврдары онорон сылай кэлиэксийэлээхпит. Мин 4 саастаахпар куоракка «Я-исследователь» куонкуруска динозаврдар тустарынан кэлсээбитим, онно 2-с мизэстэ буолбуптум. Убайым Эркин курдук Сочи куоракка баран күрэхтэһиэхпин баҕарабын.

Биһиги сылайдахпыттына, уоскулан хохугар киирэн, сымнабас пуфиктарга сытан планетарий сулуустарын көрөөччүбүт, араас фигуралары таһаара ооньуоччубут. Сайын дьиз кэргэммин кытта дьиннээх халлааны, сулустары кэтээбиппит, Сана дьылга Тымныы обоньор бэрээдэктээх буоллахпыт, телескоп бэлэтиэхтээх.

Биһиги уһууааммытыгар сана дьылбыт олус көрдөөхтүк таһааччы, күлүүлээх миньоннар, супергеройдар, роботтар кэлээччилэр. Сана дьыл буоларын күүтэбин.



«Күнчээн» уһууааным — дьобурбун арыйбыт кыһам

Сайыына Колесова, Одьулууннаабы «Күнчээн» уһууаан урукку иитиллээччигэ. — Сайыына, уһууаанга сылдьан, туһунан дьарыктанарың сөбүлүүр этигиний?

— Мин Одьулууннаабы «Күнчээн» уһууааным туһунан олус үтүө өйдөбүллээхпин. Кини талаана, дьобура кыра эрдэбиттэн биллэр, уһууаанга сылдьар кэмигэр арыллар эбит. Ол курдук, уһууаан тэрийбит ахсаан олимпиадатыгар кыттан, бастаах мизэстэ ылбыппын туһунан грамота күн бүгүнгэ дьизин араас Арасыйа, Өрөспүүбүлүкэ таһымнаах наҕараадаларын кытта тэннэ угулла сылдьар.

Ахсаан суоттууру кыра эрдэҕиттэн интэриэһиргээн, оскуолаба да үөрэнэр кэммэр математика, физика предметтерин быдан ордорорум. Чурапчытаабы гимназия физико-математическай хайысхалаах кылааһын кыһыл көмүс мэтээлинэн бүтэрбитим.

Иитээччим Арина Михайловна салайар кыһтыыһынан кырыһы куруһуогар сылдьыбытым. Кумаарыны бүк тутан баран симметриялаан араас кыһыллары, көтөрдөрү кырыһар этим, кубалар ордух үчүгэйдик табыллар. Чурапчыга, атын дьыссаакка аһаас дьарыкка кыттыбыппын өйдүүбүн.

Кырыһа олоһон хоһоон айарга холонор этибит. Ол айыт хоһоонорбут өрөспүүбүлүкэтээби «Кэскил» хаһыакка бачээттэммиттэрэ. Мин «Куукула» уонна «Кулунчук» хоһооннорум тахсыбытара. Ол кэннэ букатын да хомуурунньук кинигэ тахсыбыта, Мин онно үөрүүбүттэн, санаам өрө көтөбүллэн, дьизбэр бэйэм тэтэрээппэр хоһоон бөбөнү суруйбуптум. Куоскабар диэн, ыппар диэн... Тулалыһар эйгэм барыта хоһоонно кубулуйуох курдуга. Кини сөбөр. Саньырга астык.

— Ханньык үөрэҕи бүтэрэн, туох идэни баһылаатың? Тугу үлэлииргин кылгастык билиһиннэр эр.

— Н.Э.Бауман аатынан Москвааабы судаарыстыбаннай техникаһый университет «Машиностроительные технологии» факультетын «Оборудование и технологии прокатки» кафедратын ситиһилээхтик бүтэрэн, «Проектирование



технологических машин и комплексов» идэни баһылаатым. Билигин идэм инженер-конструктор, дойдубут тэбэр сүрээбэр, Москва куоракка «Инженерный центр информационно-аналитических систем» диэн тэрилтэбэ үлэһити сылдьабын. Көтөр тимир келө, ис-тас оһуһуутун чинчийэбин, араас көмтүүтэр бырагыраамаларын ситимнээн конструкторскай үлэ ыттыбын. Ити курдук олох кырачаан эрдэхпиттэн техникаһый айгы кинигэ буоларым биллэр эбит.

— Иитиллэбит уһууаангар баҕа санаан?

— Махтанам этэ, күндүтүк саньыр иитээччилэрбэр Арина Михайловнаба уонна Дария Дмитриевнаба, иитээччи көмөлөһөөччүлэригэр Мария Кэнчэровнаба, Антонина Афанасьевнаба уонна уһууаан бары үлэһиттэригэр.

Идэбин таба тапарбар уһууааным киллэрбит кылаата сүрдээх улахан эбит. Бастаах кинилэр иитэр-үөрэтэр, көрөр-харайар кыһамныылара — хас биридди оҕо үтүө кини буолан улаатан тахсарыгар, олоһун суолун бигэтик булуһуугар дьонун олук буолар.

Күндү «Күнчээн» уһууааным, үүнэ-сайда, оҕолору үөрдэ-көтүтэ тур! Саха сиригэр оскуола иннинээбэ саастаах оҕолору иитэр тэрилтэ 100 сыллаах үбүлүөйүнэн ис сүрэхпиттэн итиитик-истинник эбэрдэлибин, баҕарабын үрдүк ситиһиллэри, Дьолу-соргуну!

Балаһаны бэлэмнээтэ
Маргарита ОКОНЕШНИКОВА,
улуустаабы үөрэх салаататын исписэлиһтэ.

